

УДК 1(091)

АМЕРИКАНСЬКА ФІЛОСОФІЯ «ВЕЛИКОГО ПРОБУДЖЕННЯ»: ІДЕАЛІЗМ СЕМЮЕЛЯ ДЖОНСОНА

Ярослав Соболевський

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна

Досліджено основні філософські погляди американського освітянина та суспільно-релігійного діяча доби «Великого пробудження» Семюеля Джонсона. Розглянуто біографічні відомості, котрі вплинули на формування філософських поглядів мислителя. Здійснено аналіз основних робіт філософа та філософських інновацій. Розкрито вплив Семюеля Джонсона на історію американської філософської традиції.

Ключові слова: Американська філософія, Бог, «Велике пробудження», Семюель Джонсон, ідеалізм.

Ступінь розроблення. Дослідники ранньої американської філософії, а особливо філософії пуританізму, поділяють думку про те, що Семюель Джонсон є взірцем і своєрідним родоначальником професійної філософії в Америці. Його роботу «Начала філософії» (*“Elementa philosophica”*, 1752 р.), присвячену дослідженню гносеологічних проблем і основ моралі, вважають однією з перших філософських робіт американської філософської традиції. Традиція дослідження спадщини філософа у вітчизняній історико-філософській науці є нетривалою. Пов’язано це з відсутністю перекладів як самих робіт автора, так і критичної літератури, присвяченої філософським поглядам мислителя. В американській історіографії постать С. Джонсона ґрунтовно досліджена: це і наукові розвідки Джозефа Дж. Елліса, і релігійна історія Сіднея Е. Алстрома, Девіда Холла та ін. Філософський спадок освітянина був ретельно вивчений Гербертом Шнайдером, який переклав праці С. Джонсона з латини англійською й уклав доробок філософа в збірці.

Мета статті – проаналізувати основні філософські погляди С. Джонсона в контексті історії американської філософії, продемонструвати значущість і актуальність поглядів мислителя, акцентувати увагу на його здобутку щодо систематизації філософського знання.

Основний виклад матеріалу. Філософ, педагог, лінгвіст Семюель Джонсон (не плутати з Семюелем Джонсоном – англійським письменником – Я. С.) народився 14 жовтня 1696 р. в американському містечку Гілфорд (*Guilford, New Haven County, Connecticut, United States*). Набожна родина, релігійне виховання та шанобливе ставлення до предків виховали в молодому мислителі живий інтерес до теології та філософії. Він був прихильником англіканства, надихався філософськими поглядами Вільяма Волластона (*William Wollaston*, 1659–1724 pp.), Джорджа Берклі (*George Berkeley*, 1685–1753 pp.) та ін. Результатом його інтелектуальних пошуків стало заснування коледжу в провінції Нью-Йорк, в якому він обійняв посаду президента коледжу (попередник сучасного Колумбійського університету). Разом все це робить його ключовою фігурою Американського Просвітництва.

Дослідник життя та творчості С. Джонсона Джозеф Дж. Елліс (*Joseph J. Ellis*) зазначає, що у «віці чотирьох років знав англійську мову, через рік володів івритом <...> читав напам’ять уривки зі Святого Письма» [1, с. 1–3]. У віці 13 років вступив до Колегі-

альної школи (нині Єльський університет), де вивчав протестантську теологію Йоханнеса Воллеба (*Johannes Wolleb*, 1589–1629 pp.) та Вільяма Еймса (*William Ames*, 1576–1633 pp.), філософію Петра Рамуса (*Petrus Ramus*, 1515–1572 pp.), Френсіса Бекона (*Francis Bacon*, 1561–1626 pp.) та Джона Локка (*John Locke*, 1632–1704 pp.), фізику й астрономію з 1710 по 1714 pp. 1717 р. отримав ступінь магістра, будучи ще студентом С. Джонсон почав викладацьку кар'єру, що тривала шістьдесят років.

Одночасно з кар'єрою викладача він почав роботу над працею «Синопис природної філософії» (*Synopsis Philosophiae Naturalis*), про яку історик філософії Герберт Шнайдер писав, що вона є квінтесенцією всього, що «пуританський розум міг знати про природну філософію» [6, с. 1–22]. Водночас він працював над написанням «Енциклопедії всіх знань» лагиною (*Technologia Sive Technometria or Ars Encyclopaedia, Manualis Ceu Philosophia; Systema Liber Artis*). Це було систематичне вивчення всіх доступних С. Джонсону знань. Але вектор його поглядів змінився, коли меценат Єремія Даммер (*Jeremiah Dummer*, 1681–1739 pp.) подарував Єльському університету філософську бібліотеку, яка містила роботи Ф. Бекона, Дж. Локка, І. Ньютона та ін. Дата 1714 р. стала визначною для Єльського та Гарвардського університетів: пуританський світогляд вперше зіткнувся з деїстичним Просвітництвом. У чотиритомному виданні «Семюель Джонсон, президент Королівського коледжу: його кар'єра та праці» (*Samuel Johnson, President of King's College: His Career and Writings*, 1929 р.) упорядник Г. Шнайдер перший том присвятив автобіографії філософа, з якої ми дізнаємося про погляди мислителя щодо «інтелектуального скарбу», який він порівняв із «повінню», яка наповнює порожні розуми [6, с. 7]. Наступні роки С. Джонсон викладав студентам філософію Дж. Локка, фізику І. Ньютона, астрономію М. Коперніка, медицину, біологію і навіть вперше в американському коледжі – алгебру.

Філософ став першим американцем, який здобув ступінь магістра в Оксфорді 1722 р. За актом ренегатства та переходу з конгрегаціоналізму до англіканства криється докорінна зміна у філософському світогляді, оскільки деякі постулати були піддані переосмисленню, а саме: концепція первородного гріха (*Originalsin*) і тотальний детермінізм (*Predestination*), які диктували кальвіністи, змінилася на ідею прагнення щастя (*Pursuing happiness*) та свободу волі (*Free will*).

1729 р. до Америки приїздить відомий філософ Джордж Берклі, який потоваришував із С. Джонсоном. На деякий час останній став його учнем і палким прихильником: протягом багатьох років листувалися, обговорюючи переважно ідеалістичну філософію. «Трактат про принципи людського знання» (*A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, 1710 р.) був прочитаний С. Джонсоном ще до знайомства з автором, а під час зустрічі ірландець подарував цілий корпус власних робіт, серед яких такі відомі, як «Досвід нової теорії зору», «Три розмови між Гіласом і Філонусом», «Про рух».

Результати дослідження філософського спадку Дж. Берклі й інших відомих європейських філософів відобразилися на сторінках чисельних робіт американця. У 1731 р. С. Джонсон опублікував есе «Вступ до вивчення філософії, яке демонструє загальне уявлення про всі мистецтва і науки» (*An Introduction to the Study of Philosophy, exhibiting a General view of all the Arts and Sciences*, 1731 р.), в якому поділив філософські науки на раціональну філософію (*Rational Philosophy*), натурфілософію (*Natural Philosophy*) та філософію моралі (*Moral Philosophy*). На початку есе мислитель надає наступну дефініцію: «Філософія – це вивчення справжньої мудрості або вивчення істини і права, щоб досягти справжнього щастя. Або це може бути визначено (інакше – Я. С.). Прагнення до справжнього щастя в Знаннях про речі, якими вони є насправді, або в дії, або у використанні відповідно до цього Знання» [3, с. 2]. Так само він розкриває значення всіх трьох гілок фі-

лософії. Рациональна філософія досліджує власне Я, наш розум та те, як відбувається процес розуміння, та проблему істини розуму. Натурфілософія досліджує істини природного світу, всі чуттєво дані тілесні об'єкти, в яких проявляється воля Бога. Моральна філософія повертає нас до власного Я, до душевного рівня, відповідає на питання, що таке душа, хто володіє душею та задається питаннями про Бога, як слід чинити в цьому світі, щоб досягти вищого Блага. Це своєрідні правила досягнення щастя. У цьому поділі С. Джонсон наслідує, як він сам зазначає, Джона Локка та його ідеї, описані в роботі «Досліди про людське розуміння» (*An Essay concerning Human Understanding*, 1690 р.) про три великі галузі інтелектуального світу.

Структуру рациональної філософії становлять три науки: логіка (мистецтво думки), граматики (мистецтво говоріння) та риторика (мистецтво переконання).

Натурфілософія вивчає природні феномени (*Phaenomena of Nature*), які поділяються на природні об'єкти, створені Богом, та об'єкти, створені людиною, але згідно із законами природи. Цю галузь філософії мислитель називає соматологією, або доктриною тіл, до її складу входять математика та механіка, фізика й астрономія, які відповідно вивчають небеса та землю.

Моральна філософія вивчає моральний світ. Філософ пише, що «<...> я визначаю моральну філософію у більш широкому сенсі, ніж як звичай, її розуміють як лише знання про «правила поведінки» або «моральні практики», це ще також знання про «моральний обов'язок»» [3, с. 20]. Отже, існують дві частини моральної філософії; перша – спекулятивна, друга – практична; перша вчить усіх істин морального світу; друга з них виводить правила нашого обов'язку. С. Джонсон наводить таку таблицю філософських дисциплін (див. табл. 1).

Так, 1743 р. С. Джонсон доопрацював свій есей у вигляді підручника під назвою «Вступ до вивчення філософії» (*An Introduction to the Study of Philosophy*, 1743 р.), в яко-

Таблиця 1

Структура філософських дисциплін за роботою «Вступ до вивчення філософії»
(*An Introduction to the Study of Philosophy*, 1731 р.)

	I. Рациональна навчає нас культивувати наші Рациональні сили.	1. Рация в Логіці, до якої відносяться Онтологія, або Метафізика і Діалектика. 2. Вимова в Граматиці та Риторіці, до якої відносяться Ораторія, Історія та Поезія, і всім їм притаманне мистецтво Критики.
ФІЛОСОФІЯ – це дослідження Істини та Мудрості в пошуках широкого щастя. І вона ділиться на три частини.	II. Натуральна навчає нас пізнанню Природного світу та його практичності, і тому вона є частково спекулятивною і частково практичною.	1. Загальна, яка опікується Якосями Тіл та Рухом переважно в Математиці та Механіці. 2. Спеціальна, яка розкриває і відображає всі конкретні явища як на небі, так і на землі у всіх частинах Фізики й Астрономії.
	III. Моральна, яка навчає нас Знанням Морального Світу та відповідним практикам, частково природним, а частково виведеним.	1. Спекулятивна, яка споглядає природу Створених духів, БОГА, Творця та Господа всього сушого, завдяки Пневматології та Теології. 2. Практична, яка навчає Практиці того, що необхідно для нашого повного щастя як тут і зараз, так і назавжди; це Етика, Економіка та Політика як Цивільна, так і Церковна.

му й визначив свою філософію як «систему моральності», декларуючи примат моралі над раціональністю. Його нова система знань свідчить про прагнення пошуку щастя, а не розв'язання проблеми гріховності чи долі. Також цього року, за успішну місіонерську роботу і захист англіканської церкви в Америці, він отримав почесний докторський ступінь богослов'я в Оксфорді. Його місіонерська діяльність доповнювалася просвітницькими поглядами. Так, наприклад, 1750 р. С. Джонсон почав листування з науковцем, суспільно-політичним діячем Бенджаміном Франкліном (*Benjamin Franklin, 1706–1790 pp.*). Історик філософії Г. Шнайдер зазначає, що Б. Франклін захоплювався моральною філософією С. Джонсона і попросив його очолити коледж у Філадельфії, і хоча останній відмовився, разом вони міркували над створенням нової моделі коледжів, яка би відповідала просвітницьким ідеалам [5, с. 140–143]. Результатом їхньої спільної роботи стало те, що вони спромоглися оновити освіту завдяки новим відкритим закладам та успішним освітнім експериментам: у Нью-Йорку С. Джонсон відкрив Королівський коледж, а Б. Франклін – Коледж Філадельфії (нині Університет Пенсільванії).

У 1752 р. Б. Франклін наполіг на тому, щоб С. Джонсон чергового разу взявся за свій підручник із філософії. Для реалізації поставленої мети Б. Франклін профінансував друк нової книги С. Джонсона. Так через двадцять років після есе «Вступ до вивчення філософії» вийшла головна філософська робота мислителя під назвою «Начала філософії» (*“Elementa philosophica”*, 1752 р.). Ця робота складається із двох частин: «Ноетика» (*“Noetica”*), яка вивчає речі, що пов'язані з розумом або розумінням, та «Етика» (*“Ethica”*), яка вивчає речі, що пов'язані з моральною поведінкою. Свій трактат С. Джонсон розпочав із розгляду поняття «розум» (*“Mind”*) та його властивостей. Дане поняття філософ визначає так: «Слово «розум», або «дух» (*“Spiri”*) загалом означає будь-яку розумово активну істоту (*“intelligent active Being”*), поняття, яке виникає з наших уявлень про самих себе, що ми володіємо джерелом свідомого сприйняття (*“conscious Perception”*), розуму (*“Intelligence”*), активності (*“Activity”*) і саморозкриття (*“Self-exertion”*) <...>» [4, с. 3]. У процесі самовивчення людина, будучи розумною істотою, доходить висновку про існування інших розумних істот навколо за аналогією, такі роздуми ведуть далі до усвідомлення «Великого Вищого Розуму» (*“Great Supreme Intelligence”*), який постає прабатьком всіх створених душ. Бог, на думку мислителя, визначається як нескінченний Розум, або Душа (*“an infinite Mind or Spirit”*), або Істота, нескінченно розумна й діяльна (*“Beingin finitely intelligent and active”*). Але людський розум (*“Human Mind”*) філософ розуміє як джерело почуттів (*“Principle of Sense”*), розуміння (*“Intelligence”*) і вільної діяльності (*“free Activity”*). Людина являє собою дуалістичну єдність розуму та тіла. Водночас філософ вживає словосполучення *“tangible Bodie”*, тобто «чуттєві тіла». Будучи послідовником Дж. Берклі, філософ уникає традиційної опозиції душі та матеріального тіла. Матерія не фігурує в його поглядах, як у Дж. Берклі, тому він наділяє людське тіло чуттєвою ознакою, використовуючи слово *“tangible”*, що походить від латинського *“tangere”* – торкатися. Бог постає гарантом взаємодії розуму та тіла, саме тому тіла діють так, як вимагають розуми, а розуми сприймають цей світ так, як велить божий Розум. У § 5 трактату С. Джонсон наголошує на тому, що наші розуми створюються на кшталт *Tabulae rasae*, вони не містять жодного об'єкта від народження, які ми безпосередньо називаємо ідеями. І хоча поняття «ідея», на думку філософа, спочатку, у філософських поглядах Платона позначало сутність речі (*“Essences of Things”*), чи архетип, тобто пробраз, мислитель підкреслює: «<...> можливо, для більш чіткого усвідомлення цього предмета найкраще обмежитися визначенням *Ідей* як безпосередніх об'єктів почуттів і уяви» [5].

Розум необхідно пов'язаний із логікою, яка, на думку філософа, й повинна досліджувати його підвалини й особливості. Це «мистецтво мислити» у своїй основі містило вчення про найабстрактніші дисципліни, як-от метафізика й онтологія, головне питання яких полягало у відповіді на питання про буття. У пошуках істини С. Джонсон доходить висновку про те, що остання пов'язана з моральним благом, і цей зв'язок логічно поєднує дві частини його трактату. Етика постає передусім як філософська дисципліна, метою якої є дослідження та поширення щастя у світі. Водночас С. Джонсон пропонує вдосконалену класифікацію філософського знання, зазначаючи, що «навчання – це пізнання кожної речі, що може сприяти нашому щирому щастю, як у теорії, так і на практиці, і складається воно із двох частин» (див. табл. 2).

Після першої філософської публікації 1731 р. С. Джонсон видав ще майже 30 книг. Згодом, 1874 р. були опубліковані його щоденники та листування з видатними діячами Америки. У 1929 р. Герберт Шнайдер разом із Керол Шнайдер опублікували чотири томи творів С. Джонсона «Кар'єра та листи» (*“Samuel Johnson, President of King's College: His Career and Writings”*, 1929 р.), Г. Шнайдер також опублікував вперше автобіографію мислителя, листи, «Синопис філософії» (*“Synopsis Philosophiae”*), «Енциклопедію філософії» (*“Encyclopedia of Philosophy”*, 1715 р., написану латиною), «Логіку» (*“Logic”*), різні літургійні праці та багато різних документів, які стосуються періоду, пов'язаного з Королівським коледжем.

Історично склалося так, що філософський спадок С. Джонсона затьмарював доробок його учня, а згодом і суперника, пуританського теолога, філософа Джонатана Едвардса (*Jonathan Edwards*, 1703–1758 рр.), що зазначають дослідники американської духовної культури Сідні Алстром (*Sidney E. Ahlstrom*), Давід Хоувелер (*J. David Hoeveler*) та ін. Першого дослідника захоплювали освітні ідеї та філософське вчення С. Джонсона, другий називав С. Джонсона «найбільш ерудованим колоніальним англійським теологом вісім-

Таблиця 2

**Структура філософських дисциплін за працею «Начала філософії»
(*“Elementa philosophica”*, 1752 р.)**

I. Філологія, тобто вивчення слів і різних знаків.	1. Загальна для всіх видів розмови: 1.1. Граматика (чиста мова). 1.2. Риторика (образна мова). 2. Спеціальна, яка досліджує конкретні види Спілкування або Письма: 2.1. Ораторія, яка стосується справжнього Красномовства. 2.2. Історія, яка пов'язує реальні Факти. 2.3. Поезія, в якій описуються речі, реальні чи уявні. Все, що належить Мистецтву Критики.
II. Філософія, або Вчення про речі, чи то Тіла або Духи, або будь-що, що стосується їх.	1. Загальна для всього існуючого: 1.1. Раціональна, у метафізиці та логіці, яка культивує наші раціональні сили. 1.2. Математична, яка навчає нас посилаючись на абстрактне число, кількості та величини, в арифметиці та геометрії, мистецтві нумерації та вимірюванні. 2. Особлива, для окремих видів існуючого: 2.1. Природнича, що вивчає знання про природний світ або тіла, у механіці, фізиці й астрономії, які пояснюють небесні та земні феномени. 2.2. Моральна, яка вивчає моральний світ Духів: 2.2.1. Спекулятивна Пневматологія та Теологія, які досліджують діяльність духовних істот і особливо Бога, Отця всіх. 2.2.2. Практична: 2.2.2.1. Етика, яка досліджує поведінку загалом. 2.2.2.2. Економіка, яка досліджує поведінку сімей. 2.2.2.3. Політика, яка досліджує державні, цивільні та церковні інститути.

надцятого століття» [2, с. 87]. У своїх оцінках більш сміливим був історик освіти Джеймс Волш (*James Walsh*), назвавши С. Джонсона «<...> засновником американської філософії» [7, с. 185]. Одна з найбільших англомовних філософських енциклопедій “The Routledge Encyclopedia of Philosophy” визначила С. Джонсона «першим важливим філософом у колоніальній Америці й автором першого підручника з філософії» [5].

Висновки. Тема пошуку витоків американської філософії прямо пов’язана з постаттю видатного освітянина, філософа, релігійного діяча Семюеля Джонсона. Погляди мислителя характеризують радикальні зміни в інтелектуальному середовищі Америки часів «Великого пробудження», результати якого мають суперечливий характер. На тлі релігійного піднесення міцніють просвітницькі ідеали, які актуалізували інтерес теологів до філософії. Філософські погляди Семюеля Джонсона характеризуються діаметрально протилежною зміною вектора філософування: від пуританського детермінізму до свободи волі, від аналізу гріховності людської природи до пошуку щастя, ба більше, сама філософія покликана, на думку мислителя, шукати шляхів досягнення щастя. Через пошук щастя як основної категорії С. Джонсон виводить цілісну унікальну систему філософських дисциплін, що є однією з перших спроб в історії американської філософії систематизації всіх доступних людині знань. Власною постаттю С. Джонсон демонструє настрої епохи, новий крок у пошуку гармонійної єдності розуму та віри, фізики та метафізики, права та моралі, його інновації у сфері освіти вплинули на модель освіти, вибір предметів і методи. Його справедливо називають засновником американської філософії.

Список використаної літератури

1. Ellis J.J. *The New England Mind in Transition: Samuel Johnson of Connecticut, 1696–1772*. – New Haven: Ellis Yale University Press, 1973. – 292 p.
2. Holifield E.B. *Theology in America: Christian Thought from the Age of the Puritans to the Civil War*. – New Haven: Yale University Press, 2005. – 640 p.
3. Johnson S. *An Introduction to the Study of Philosophy*. – New London, Conn.: Printed & sold by T. Green, 1743. – 31 p.
4. Johnson S. *Elementa philosophica: containing chiefly, Noetica, or things relating to the mind or understanding and Ethica, or things relating to the moral behavior*. – Philadelphia: Printed by B. Franklin and D. Hall, 1752. – 103 p.
5. McCracken J. Ch. Johnson, Samuel (1696–1772). *The Routledge Encyclopedia of Philosophy Online (REP Online)*. URL: <https://www.rep.routledge.com> (viewed on October 05, 2017). – Title from the screen.
6. Schneider H. *Samuel Johnson, President of King’s College: His Career and Writings, in 4 Vols.* – New York: Columbia University Press, 1929.
7. Walsh J. *Education of the Founding Fathers of the Republic: Scholasticism in the Colonial Colleges*. – New York: Fordham University Press, 1925. – 392 p.

**THE AMERICAN PHILOSOPHY OF THE “GREAT AWAKENING”:
THE IDEALISM OF SAMUEL JOHNSON**

Yaroslav Sobolevsky

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Philosophical Faculty, History of Philosophy Department
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The basic philosophical views of the American teacher and social and religious figure of the “Great Revival” era of Samuel Johnson are revealed. In addition to the biographical information that influenced the formation of philosophical views, the intellectual meetings of the thinker with European philosophers were analyzed. The philosopher Samuel Johnson created a unique system of philosophical knowledge, which in many ways outstripped his time. He divided the philosophical sciences into rational, natural and moral, which is similar to the classification of Bonaventure, and many other philosophers. From the solid amount of literature in his treatises, we can conclude about the breadth of views and high education of the philosopher. Many revolutionary ideas in the sphere of education were realized in practice in American higher educational institutions. The main works of the philosopher, his philosophical system and philosophical innovations are studied in this article. Undoubtedly, Samuel Johnson had a great influence on the history of the American philosophical tradition.

Key words: American Philosophy, God, “The Great Awakening”, Samuel Johnson, Idealism.